

TÜRKİYE TÜRKÇESİ VE AĞIZLARINDAKİ *-(s)Xn geri* YAPISI ÜZERİNE

Araştırma Makalesi / Research Article

Sarı, İ. (2019). Türkiye Türkçesi ve Ağızlarındaki *-(s)Xn geri* Yapısı Üzerine. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 9(2), 504-514.

Geliş Tarihi: 05.08.2019

Kabul Tarihi: 02.12.2019

E-ISSN: 2149-3871

Dr. Öğr. Üyesi İsa SARI
Hitit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
isasari@hitit.edu.tr
ORCID No: 0000-0003-3766-1438

ÖZ

Eski Türkçede, bilhassa Orhon Türkçesinde işlek olarak kullanılan ve durum ekleri arasında yön gösterme (directive) işleviyle tanımlanan *-GARU*, ilgili dönemin ardından işlevselliğini yitirmiştir. Ekin kökeni ve yapısıyla ilgili olarak araştırmacılar arasında bir uzlaşma bulunmamaktadır ve ek, işlev(ler)i dolayısıyla farklı kategoriler altında değerlendirilebilmektedir. Günümüzde, kodlanmış hiçbir Türkçe varyantta işlevsel görünüm arz etmeyen bu ek, Türkiye Türkçesinde *dışarı, içeri, ileri, yukarı* gibi birkaç donuklaşmış örnekte, tarihsel sürece uygun ses değişimlerini barındırır bir şekilde yer almaktadır.

Bu çalışmada, tarihsel süreçte *-GARU* ekinin kullanım alanı ve işlevleriyle ilgili genel bilgiler aktarıldıktan sonra günümüzdeki görünümüne ve kalıntılara temas edilerek Türkiye Türkçesinde ve ağızlarında yer alan *gerisin geri, arkasın geri, ardın geri, götün geri, kıçın geri, sırtın geri* vb. yapılar oluşum ve anlam özellikleri yönüyle incelenecektir. Ardından, sözdizimsel roller açısından zarf işlevli çıktılar türeten bu yapısal şablondaki [*geri, art, arka*] anlambirimciklerini barındıran bir sözlüksel unsur, daha çok üçüncü tekil şahıs iyelik işaretleyicisi olarak tanımlanan *-(s)X* ve işlevi belirsizlik taşıyan *-n* ile birleşen *geri* unsurunun Eski Türkçe *-GARU* ekinin bir kalıntısı mı, edatlaşmış bir sözlükbirim mi yoksa farklı nitelikte bir unsur mu olduğu konusu tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Türkçesi, Durum Kategorisi, Yön Gösterme, Edatlaşma, *-GARU* Eki.

ON THE STRUCTURE *-(s)Xn geri* IN MODERN TURKISH AND ITS DIALECTS

ABSTRACT

-GARU, which is one of the case markers defined for its directive aspect and used mostly in Old Turkic, more particularly in Orkhon Turkic, had ceased its productivity and functionality after the relevant period. There is no consensus on the origin of the suffix and its structure, and it can be evaluated under different categories because of its function(s). This suffix offers no productivity in any codified Turkic variant but preserved in some fossilized examples like *dışarı, içeri, ileri, yukarı* involving appropriate historical-phonological changes in Modern Turkish.

In the present study, areas of usage and functions of the suffix *-GARU* will be touched upon, then the constructions such as *gerisin geri, arkasın geri, ardın geri, götün geri, kıçın geri, sırtın geri* that can be found in Modern Turkish and its dialects, will be examined regarding their structural and semantic properties. Thereafter, the constituent *geri* will be studied in the related structural pattern which produces adverbial outputs, as well as the lexical item having semantic contents [back, backward, rear], *-(s)X* which is mostly considered third person possessive suffix and concatenates with ambiguous *-n*. It will be argued, whether the constituent *geri* is a remnant of the Old Turkic suffix *-GARU* or expanded as a postposition or it has a different quality.

Keywords: Modern Turkish, Case, Directive, Postpositionalization, *-GARU* Suffix.

1. GİRİŞ

Türk dilinin ilk yazılı örneklerinin verildiği Orhon Türkçesi döneminde ve ardından Eski Uygur Türkçesindeki durum kategorisi ve bu kategorinin ilgili işaretleyicileri modern Türkçe varyantlarla karşılaştırıldığında birtakım farklılıklar barındırmaktadır. Bu farklılıklardan biri ve belki de en önemlisi, daha çok [-A doğru] anlambirimini sağlayıp yön gösterme/yönelim (directive) bildiren ve sözdizimsel görevler açısından genellikle zarf işlevli çıktılar meydana getiren -GARU ekinin varlığıdır. Takip eden dönemlerde bu ekin kullanım alanı daralmış ve ek, işlevselliğini yitirip kullanımdan düşmüştür. Modern Türkçe varyantlarda yön ve yönelim ifade eden bazı sözlükbirimler içerisinde fosilleşmiş olarak varlığını koruyan ekin kökeni ve işlevleriyle ilgili kesin yargılara varılabilmüş değildir.

Daha çok Türkiye Türkçesi konuşma dilinde, kısmen de yazı dilinde yer alan ve içerisinde -GARU ekinin işlevine benzer bir yönelim ifadesi barındıran -(s)Xn geri şablon yapısı, eklendiği [geri, art, arka] anlambirimciklerini taşıyan unsurlarla birleşince, 'geriye, arkaya, geldiği yöne doğru bir yönelme' ifade ederek, 'dönüş' veya 'tersi istikamete gidiş' gibi yönlemsel anlamlar sağlamaktadır. Bu yapı, anlamsal açıdan -(y)A doğru gibi bir kullanım sergileyerek de edat öbeği gibi davranmaktadır. Ancak yapıdaki geri unsurunun tarihsel -GARU ekinin bir kalıntısı mı, yoksa edat görevi üstlenen bir sözlükbirim mi olduğu belirsizdir. Aşağıda, ilgili yapılardaki geri unsurunun (a) dilbilgisel ve (b) sözlüksel unsur olarak incelemesi yapılacak, ardından Türkiye Türkçesindeki ve ağızlarındaki kullanım örnekleri monografiler, edebî eserler, derlemeler ve çevrim içi kaynaklar üzerinden incelenerek işlevlerinden hareketle bu yapının nasıl tanımlanabileceği hususunda açıklamalar getirilecektir. İlgili yapının bütünleyici olarak anlam ve oluşum özellikleri üzerinde durulması yoluyla farklı düzeylerde de çözümlenmeler yapılacaktır.

2. -sXn geri YAPISINDAKİ geri, ESKİ TÜRKÇE -GARU OLABİLİR Mİ?

Eklendiği ada doğru bir yönelmeyi tarz açısından aktaran -GARU, daha çok Orhon Türkçesinde işlevsel ve işlek olarak kullanım alanı bulmuş, Eski Uygur Türkçesinde ve ardından Karahanlı Türkçesi döneminde işlevselliğini kaybederek unutulmuş, yerini analitik veya sözlüksel işaretleyicilere bırakmıştır. Bu hususta Alimov (2011: 93-94), *Divanü Lugati't-Türk'te* yer alan sınırlı sayıdaki birkaç kullanımın arkaik özellik taşıdığını aktarırken, Orta Türkçe döneminde ve modern varyantlarda ise ekin sadece 'taşınmış' olarak karşımıza çıktığını, bu durumun ekin kökeni ve işleviyle ilgili kesin yargılara varmayı zorlaştırdığını belirtir. Erdal (2004: 177) ise, ekin Budist çevrede verilmiş Eski Uygurca metinlerde ve Karahanlı Türkçesinde nadir oluşunun tarihsel süreçte durum sistemindeki indirgenmeye bağlı olduğunu ifade etmekle birlikte, bu durumun, ekin -gAr-addan eylem türeten ekle benzer olmasından da kaynaklanabileceğini, hatta -GARU'nun bu ekten gelişmiş olabileceğini savunur. Ekin X. yüzyıl dolaylarından itibaren işlekliliğini kaybetmesi, yazılı metinler üzerinden takibini mümkün kılmamakta ve kökeni, diğer yön işaretleyicilerinden temel farklılığı gibi noktalarda kesin yargılara varmayı zorlaştırmaktadır.

Yön gösterme/yönelim ifade eden -GARU eki, Eski Türkçe döneminde ünlü ve ünsüz uyumlarına bağlı olarak çeşitli fonetik değişkelerle ortaya çıkabilmektedir: -garu, -gerü, -karu, -kerü. Ayrıca, üçüncü kişi iyelik ekinin ardından zamir 'nisi ile kalıplaşmış bir şekilde -naru, -nerü ve birkaç örnekte de birinci kişi iyelik ekinin ardından -aru, erü biçimliklerine de sahiptir (Tekin, 2003: 115). Bu şekilde çeşitlenen ekin yapısı ve kökeniyle ilgili olarak farklı görüşler mevcuttur. Bir kısım araştırmacıya göre ek, yönelme durumu eki olan -GA ile diğer bir yön durumu eki olan -rA'nın birleşmesiyle oluşmuştur. Öte yandan bazı araştırmacılar, bahsi geçen -GARU ile -rA eklerinin farklı ekler olduğunu savunur (Erdal, 2004: 178). Duran (1956: 4-5) ise, *Divanü Lugati't-Türk'te* yer alan içger- 'içeriye koymak' ile taşkar- eylemlerinden -X zarf-fiil eki ile içgerü ve taşkaru biçimlerinin tasarlanabileceğini, dolayısıyla bu ekin iki farklı ekten oluştuğunun düşünülebileceğini, belki de bu zarf-fiil ekli şekillerin sık kullanıma da bağlı olarak zamanla tek bir ek gibi algılanıp diğer sözcüklere de uygulandığını vurgular. Ekin kökeni üzerine çalışan araştırmacıların çoğunluğu da bu görüştedir, ancak son çalışmalar (bk. Erickson, 2002; Alimov, 2011), ekin -GA yönelme durumu eki almış bir addan sonra gelen er- 'olmak; erişmek, ulaşmak' fiili ile -U zarf-fiil ekinin birleşip kaynaşmasıyla

oluşmuş olabileceğini ortaya koymaktadır (ekin kökeni üzerine diğer görüşler ve bunların sınıflandırılmasıyla ilgili olarak bk. Alimov, 2011: 100).

Bu ek, Eski Türkçe döneminde dahi işlevsel görünüm arz etmesine karşın belli başlı sözcüklerle birleşip kalıplaşma eğilimindedir (Erdem, 2012: 631). Türkiye Türkçesinde ise hiçbir şekilde işlek/işlevsel bir görünüm sunmaz. Çekim/türetim kategorisi içerisinde kodlanmış değildir ve sadece artzamanlı ses değişimlerine uygun olarak *-ArI* şeklinde *içeri*, *yukarı*, *üzeri*, *dışarı* gibi yön ifade eden sözlükbirimler bünyesinde yer alır.

Bu çalışmaya konu olan *gerisin geri*, *ardın geri*, *götün geri* gibi yapılarda yer alan *geri* unsurunda kısmen *-GARU* ekinin barındırdığı anlam/işlev göze çarpsa ve bu unsurun konumu (AD-3TKİE-ZN-DE¹) üçüncü tekil şahıs işaretleyicisinin üzerine eklenen durum kategorisine ait bir ek için uygun olsa da, artzamanlı ses değişimleri ve uyumları göz önünde bulundurulduğunda *-GARU*'nun Türkiye Türkçesinde bir ek olarak *-geri* şeklinde korunumu ve kullanımı mümkün görünmemektedir. Ekin Türkiye Türkçesine kadar korunumunun bir *hapax* olarak değerlendirilmesi durumunda dahi bunu destekleyecek tarihsel veriler bulunmamaktadır. Bunun yanı sıra, bilhassa *gerisin geri* yapısının *gerisin geriye* şeklindeki yönelme durum ekiyle genişletilmiş şekli de, *geri*'nin bir ek olamayacağına işaret etmektedir. Zira bir durum ekinin üzerine *-gözde*, *veresiye*, *toptan* gibi sözlükselleşmiş oluşumlar dışında- aynı/benzer işleve sahip başka bir durum ekinin eklenmesi mümkün değildir.

3. SÖZLÜKBİRİM OLARAK *geri*

Türkçe Sözlük'te (2011) temel anlamsal içeriğini kapsayacak şekilde "arka, bir şeyin sonra gelen bölümü, art, alt taraf, ileri karşıtı" şeklinde tanımlanan *geri* sözlükbirimi, Orhon Türkçesi döneminden itibaren Türkçenin bütün tarihsel dönemlerinde ve ilgili ses değişiklikleriyle Türkiye Türkçesinin sözcükte kodlanmış, kullanım sıklığı yüksek olan, farklı sözdizimsel rollere sahip bulunabilen bir sözlüksel unsurdur. İlk olarak Orhon Yazıtlarında 'batıya, batıda' anlamlarını sağlayacak şekilde *kerü* biçiminde yer alan bu sözlükbirim (Aydın, 2017: 158), anlamsal değişimler ve işlevsel dönüşümlerle birlikte Türkiye Türkçesinde (a) isim, (b) sıfat, (c) zarf ve (d) ünlem işlevleriyle kullanılmaktadır.

(a) *Ağacın gerisinde durup güneşten korunmaya çalışıyordu.*

(b) *Geri toplumların en büyük sorunu okuma-yazmadır.*

(c) *Tepeye çıkıp geri dönecekti.*

(d) *Haydi, geri!*

Temel olarak hipotetik **ke/kē* 'arka, geri' biçimbirimi veya *kir-* 'girmek' kökenleri üzerinden etimolojik izahları yapılan² *geri* sözcüğü, Türkiye Türkçesinde pek çok birleşik sözcüğün ve kalıp ifadenin oluşumunda da rol oynamıştır: *geri bildirim*, *geri plan*, *ileri geri*, *geri dönüşüm*; *geri kalmak*, *geri basmak*, *geride bırakmak* vd. Türkiye Türkçesine kaynaklık eden Eski Anadolu Türkçesinde son çekim edatı işleviyle *-dAn girü* yapısında kullanılan (Şahin, 2011: 63) *geri*, takip eden Osmanlı Türkçesi döneminde de ilgili bağlamlarda yine ilk hecede dar ünlü, son hecede ise yuvarlak ünlü biçimiyle 'sonra, bundan sonra' gibi anlamları sağlamaktadır:

tañrı ta 'ālā anı yüz yıl tamām öldürdi

andangirü diri kıldı pes cebra 'ıl geldi (KE, 724/6-11)

şimdiden girü baña ölmek gerek

çün nazar kılmaz baña gitmek gerek (KY, 15b/575)

¹ 3TKİE: üçüncü tekil kişi iyelik eki, ZN: zamir n'si, DE: durum eki

² Sözcüğün kökeniyle ve tarihsel süreçteki kullanımlarıyla ilgili olarak bk. Clauson, 1972: 736-737; Hünerli, 2012; Yalçın, 2016.

kanda ārām ide şimden girü āvāre gönül
seyl-i eşkümle ki gönülüm evi vīrān olmuş (AD, 80/4)

Sözcük, Türkiye Türkçesi ağızlarında *keri* şekliyle de yine bir son çekim edatı olarak kullanılmaktadır (Hünerli, 2012). Dolayısıyla sözlüksel ve dilbilgisel olmak üzere iki farklı görünümde kullanım alanı bulmaktadır.

Bu çalışmaya konu olan *gerisin geri, arkasın geri, ardın geri, götün geri, kaçın geri, sırtın geri* yapılarındaki *geri* unsurunun, işlevsel ve anlamsal düzeyde tüm yapının zarf işlevini yerine getirmesini sağlayan bir sözlükbirim görünümünde olduğunu belirtmek mümkündür ve bu yönüyle, ilgili bağlamlarda esas anlamsal içeriğini koruduğu düşünülebilir.

4. -(s)Xn geri YAPISI

İlgili bağlamlarda, [geri, arka, art] anlambirimciklerini taşıyan ve doğrudan bu temel/yan anlamsal içerikleri bünyesinde barındıran *geri, arka, art, göt, kış, sırt* sözlükbirimlerine eklenmiş -(s)Xn biçimbirimi ile *geri* unsurundan oluşan *gerisin geri, arkasın geri, ardın geri, götün geri, kaçın geri, sırtın geri* yapıları, daha çok sınırlar-arası (intraterminal) hareket ifade eden eylemlerin (ör. *git-, dön-, koş-, yürü-*) zarfı olarak kullanılmakta ve temel olarak geriye doğru, geldiği yöne doğru, tersi istikamette bir yönelme hareketini, geri dönüşü bildirmekte, ayrıca içerisinde yer aldığı bağlama göre eylemsel içeriğin tekrarlanması/yinelenmesini de ifade edebilmekte ya da 'sonrasında, takiben' anlamlarını sağlamaktadır.

Ortaya çıkan *gerisin geri, ardın geri, arkasın geri, götün geri, kaçın geri, sırtın geri* yapılarında yer alan -(s)X(n) unsuru daha çok üçüncü tekil kişi iyelik eki olarak tanımlanır (bu ekin farklı tanımlama ve adlandırmalarıyla ilgili olarak bk. Kornfilt, 1997: 263; Kunduracı, 2013). Ancak /n/ sesinin eke dâhil mi olduğu, farklı bir unsurun kalıntısı olma niteliği mi taşıdığı yoksa bir bağlantı ünsüzü görevi mi gördüğü, ayrıca zamir n'sinin kökeni araştırmacılar tarafından sıkça tartışılan bir husustur (konuyla ilgili olarak bk. Gülsevin, 1990; Tekin, 2003; Pekacar ve Erdem Uçar, 2012; Özdemir, 2014; Ünal, 2019). Literatürde çoğunlukla *zamir n'si* olarak tanımlanan -n unsuru üçüncü tekil kişi iyelik ek(ler)i ile durum ekleri arasında ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmaya konu olan -(s)Xn *geri* yapısındaki *geri* unsurunun da, konumu gereği bu açıdan bir durum eki gibi davrandığını belirtmek mümkündür. Ancak öte yandan -*geri* ekinin, yukarıda da vurgulandığı üzere, Türkiye Türkçesinde işlevsel bir görünüm sunmuyor oluşu, üstelik ekin Türkiye Türkçesinde beklenen şeklinin /g-/ barındıramayacağı, ilgili yapıların art ünlülü biçimlerinde ses uyumlarını sağlamaması (örn. **ardingarı, *sirtingarı*) bu unsurun bir ek olarak değerlendirilmesini güçleştirmektedir.

Bu hususta Yüceol Özezen, *gerisin geriye* yapısıyla ilgili olarak şunları belirtir:

"*Yürü-, hareket et-, koş-* gibi daha çok kılış fiillerinin zarfı olan *gerisin geriye*'nin yapısal olarak çözümlenmesi güç görünmektedir Burada tekrarlanan *geri* sözcüklerinden ilkinin 3. tekil kişi iyelik eki aldığı kuşku yoktur. Ancak ardından gelen -n eki araç durumu eki olabileceği gibi, belirtme durum eki de olabilir ve her iki durum eki de Türkiye Türkçesinde kullanımdan kalkmıştır." (2008: 340).

Yukarıda da belirtildiği gibi, yapıdaki -n unsurunun işlevi belirsizlik taşımaktadır ve hem zamir n'si, hem arkaik araç durumu eki ve hem de arkaik belirtme durumu eki olarak yorumlanmaya uygundur. Ancak -n'nin araç durumu eki olarak düşünülmesi, eş zamanlı olarak 'sırtıyla geri gitmek' veya 'arkasıyla geri gitmek' gibi yapıların anlamsal analizini geçersiz kılar görünmektedir (ancak bu şekilde bir analiz *yazın, kışın* gibi örneklerde mümkündür). Buna karşın [geri, arka] anlambirimlerini barındıran bir sözlüksel unsur, bir bağlantı ünlüsü (-I) ve -n ile kurulan yapının tekrar edilmesiyle ortaya çıkan *ardın ardın, götün götün, kaçın kaçın* gibi tarihsel kullanım örneklerinde de yer alan tekrarlar mevcuttur:

(1) *Şerifi göricek gāzaba gelüp gıjgırup, ardın ardın çıkmāğa kās d itdi.* (SN, 2007: 228)

(2) *Oğlan yumruğı-y-ile buğanuñ alnına kıya tutup çaldı, buğa götin götin gitdi.* (DK, D16/8-9)

(3) *Tebliğ-i meram tamam olduktan sonra kalkup ardin ardin gider* (TaS-I, 187).

(4) *çün iblis anda Cebrail'i gördü feriştelere kığın kığın kaçmağa başladı* (TaS-IV, 2469).

Örnek bağlamlardaki *ardın ardin*, *götin götin* ve *kığın kığın* yapılarında yer alan *-n* her ne kadar kendisinden sonra gelen yönelme durumu ekini (-A) düşürmüş zamir n'si olarak yorumlanmaya müsaitse de, daha çok bir araç durumu eki olarak değerlendirilmiştir (Gülsevin, 1997: 68). Bu tür yapılarda ortaya çıkan anlamsal içerik de *-(s)Xn geri* şablonundaki genel anlamsal içerikle örtüşmektedir. Dolayısıyla *-(s)Xn geri* yapısındaki *-n*'nin anlamsal açıdan donuklaşmış ve kısmen işlevsel görünümü zayıflamış araç durumunu işaretlediği belirtilebilir ve bu sebeple araç durum eki olarak tanımlanması mümkündür.

Çalışmaya konu yapılardan en sık kullanım alanına sahip olan *gerisin geri*'dir ve diğer yapıların aksine, Türkçe Sözlük'te (2011) (1) 'geldiği yere veya ters yöne doğru, gerisin geriye' (2) 'yeniden, tekrar, bir daha' anlamlarıyla ve gerek esas tümcede gerek yan tümcelerde zarf işleviyle madde başı olarak tanımlanmış durumdadır. Yazı dilinde, konuşma dilinde ve ağızlarda *gerisin geriye*, *gerisini geri* biçimiyle unsurlarından biri yönelme veya belirtme durumu eki almış şekillerle de kullanılabilen *gerisin geri* yapısı, ağızlarda ses olayları sonucu *girisin giri(ye)* gibi şekillerle de sesletilebilmektedir. Her ne kadar ayrı yazma eğilimi baskın olsa da, yazımsal tercihlere bağlı olarak yapının unsurlarının bitişik yazıldığı örneklere rastlamak da mümkündür.

(5) *Bir ara tutturmuş, 'bir şey unuttum' diye, otobüsten inip gerisin geri dönmüş.* (KP, 75)

(6) [...] *şah damarını koparıp attı, sonra gerisingeri eski yerine sıçradı.* (BD, 41)

(7) *Samanı bosaTdim gerisin geri döru harmana.* (AA, 252)

(8) *Döndük, geldik kıoye gerisin geri.* (ÇA, 291)

(9) *Gerisine _geri döniyo, gidiyo.* (ÇA, 360)

(10) *Gerisin geri soyduhları yere vardım.* (ÇA, 503)

(11) *Üş dene şey _alıyu gerisini geri çıkılıyu.* (BA, 398)

(12) *Araba gerisin geri gidiyo.* (KaA, 457)

(13) *Şindi gerisin giri oriya endile bak.* (KaA, 708).

(14) *Bişey kalmayınca gene gerisi geriye dönmüş.* (KA, 142)

(15) *Gerisin geri mal alır geri gel̃diK hayvanımızla [...]* (AnA, 270)

Yukarıda verilen örnek bağlamlarda, sözlükteki tanıma da uygun olarak 'tekrar, yeniden; geri, geriye, arkaya, arkaya doğru; geldiği yöne doğru; tersi istikamette' anlamlarını bünyesinde barındıran *gerisin geri* yapısı, birincil yüklem ve bunun yanı sıra yan tümcelerin yüklemelerini tarz açısından niteleyen zarf işlevi görmektedir. Bu yapı, *Türkçe Sözlük*'te tanımlanmış anlamlarının yanı sıra 'sonrasında, ardından' gibi anlamlarla da yorumlanmaya uygundur. (10) örnek bağlamında bu anlam ön plandadır.

Gerisin geri yapısına kıyasla kullanım alanı sınırlı olan *ardın geri*, daha geniş bir anlamsal içerik barındıracak şekilde çeşitli zamansal anlam ilgileri kurar karşılar. *Gerisin geri*'de olduğu gibi tekrar ve yineleme bakımından da anlamsal içeriklere sahip olabilir ve bu anlam yönüyle yorumlanmaya elverişlidir. Bunun yanı sıra, *gerisin geri*'ye benzer olarak 'ardından, arkasından, sonrasında, takiben' anlamlarını sağlayabilir. İkinci şahısla ilişkilendirilip, sondaki *-n*'nin ikinci tekil kişi iyeliğini işaretlemesi de mümkündür:

(16) *Yarın görürüm seni. Ardın geri dönersin evine.*

(<https://forum.memurlar.net/konu/784522/724.sayfa>, erişim tarihi: 24.05.2018)

(17) *Dön de bir bak ardin geri.*

(<http://www.edebiyatdefteri.com/siir/633802/mesafeler.html>, erişim tarihi: 24.05.2018)

(18) *Ardingeri koşmuştun dostuna.*

(<https://1000kitap.com/senin--16132/incelemler>, erişim tarihi: 24.05.2018)

(19) *Hangi operatörü kullanıyorsanız o operatörün müşteri hizmetleri arayın ve servis kitaplarının silinmesini isteyin ve ardin geri yüklenmesini isteyin.*

(<https://www.bbturk.com/yardimmm-8534.html?pid=87637>, erişim tarihi: 24.07.2018)

Wolffgangus Deer tarafından 1730 yılında yayımlanan bir Latince-Türkçe-Almanca karşılıklar listesi/sözlükçe niteliğindeki *Compendiosum Lexicon Latino-Turcico-Germanicum*'da *retrorsum* 'geriye doğru, tersi istikamette' madde başı <ardin giru> *ardin girü* karşılığıyla kayıtlıdır:

Retrorsum اردن گيرو *ardin giru* جرد،

(Deer,1730: 638)

Ardin geri ile benzer bir yapıya sahip olan *ardin sıra*, *ardin geri*'ye kıyasla çok daha yaygın bir kullanım alanına sahiptir. Ayrıca *ardin sıra* yapısı içerisinde yer alan *-n*, ilgili bağlamlar göz önünde bulundurulduğunda, bu çalışmaya konu şablondakinin aksine açık bir şekilde ikinci tekil kişi iyeliğini işaretlemektedir ve her zaman ikinci kişiye göndermede bulunmaktadır:

(20) *Şarkılar, türküler söylendi ardin sıra. Ama sen gelmedin.*

(<https://books.google.com.tr/books?isbn=6054611801>, erişim tarihi: 24.05.2018)

Ardin sıra ile yapısal olarak benzer veya ilişkili bulunan *peşi sıra*, *arkası sıra*, *sırtı sıra* yapıları da hem yazı dilinde hem de konuşma dilinde mevcuttur. Ancak bu yapıların sağladığı anlamlar daha çok 'hemen ardından, sonrasında, takiben' olarak kodlanmıştır ve bu yapılar zarf işleviyle kullanılıp yön/cihet bildirmekten daha çok zaman bildirmektedir.

Arkasın geri, anlamsal içerik yönüyle diğer yapılarla benzerlik içerisinde, ancak 'tekrar, yeniden' gibi anlamları sağlamaz ve daha çok 'geldiği yöne doğru, arkasına doğru' yönelme ile 'arkasına doğru' anlamlarını vermektedir.

(21) *O gün arkasın geri dönüp kaçarsınız.*

(<http://kuraniklimi.orgfree.com/mumin.htm>, erişim tarihi: 24.05.2018)

(22) *Ajan hodja küçükken yarılmış bir çamin üstüne arkasın geri düşmüş olacak ki kediciklerin türü hep aynı.*

(<https://twitter.com/xffinans/status/927917521180774400>, erişim tarihi: 24.05.2018)

Götün geri ifadesi daha çok argoda ve ağızlarda kullanılmakla beraber, diğer yapılarla aynı şekilde, geriye doğru bir yönelmeyi ifade etmektedir ve OA'da 'arka arka' anlamıyla, bitişik yazımla kayıtlıdır (347). Aşağıdaki örneklerden de takip edilebileceği üzere, 'arkaya doğru, geri' anlamlarını da karşılamaktadır. Diğer yapılarda mevcut olan 'tekrar, yeniden' ya da 'sonrasında, takiben' anlamlarını barındırmaz. Tekrarlanarak *götün geri götüngeri* biçiminde de pekiştirilmiş kullanıma sahip olabilir. Yapının ilk unsuru bir ikileme içerisinde *götün götün* (DS, 2166) 'geri geri, geriye doğru' ve ses değişmesiyle *götüm götüm (gétmeyh)* (DS, 2165) şeklinde de ağızlarda yer almaktadır.

(23) *Tezgağın altından haydar çıkarsa götüngeri kaç yalnız.*

(<https://twitter.com/sekeshe/status/876689462570483712>, erişim tarihi: 24.05.2018)

(24) *Gecen gun böyle **götünger** **götünger** giderken çarptım diye anlatıyor ama gayet normal...*

(kadinlarkulubu.com/forum/threads/kirli-cikilar.475156/page-2855, erişim tarihi: 24.05.2018)

(25) [...] peşlerine taktıkları sömürge askerlerininide (sağ kalanları) alıp **götün geri** kaçtılar. (<http://polismedya.com.tr/emperyalizmin-yenildigi-gun.html>, erişim tarihi 26.05.2018).

Kıçın geri yapısı da *götün geri* başta olmak üzere diğer ilgili yapılarla benzer anlamsal içeriğe sahiptir, ancak 'tekrar, yeniden' ya da 'sonrasında, takiben' anlamlarını içermez. Kullanım sıklığı diğerlerine kıyasla daha az olup yine argoda ve ağızlarda yer aldığı söylenebilir:

(26) *...sürdürebileceklerini görebilselerdi **kıçın geri** giderler miydi sanki.*

(<https://nedemekoluyor.wordpress.com/16-bacaklarim-kirilmak-istilzami-tahtindadir>, erişim tarihi: 24.05.2018)

(27) *Şimdiyse kendiniz **kıçın geri** yanaşıyorsunuz.*

(https://www.kircaalihakber.com/?pid=3&id_news=16834, erişim tarihi: 24.07.2018)

Bu yapının ilk unsuru da yine ikileme içerisinde kullanılıp aynı anlamsal içeriği, bunun yanı sıra 'yüzü öne bakacak şekilde geri geri gitme' sağlayabilmektedir:

(28) *İnsan çömeldiği yerden kıçın kıçın geri kaçabilir mi? (Si, 175)*

İlgili yapılar arasında kullanım sıklığı en düşük olan *sırtın geri*, diğerleri gibi geriye doğru yönelmeyi ifade eder, ancak *gerisin geri*'de olduğu üzere 'tekrar, yeniden' veya 'sonrasında, takiben' anlamlarını barındırmaz.

(29) *Engelliği görünce **sırtın geri** dönmeden*

Yardım eli uzansın kimse sizi görmeden

Engelliği soralım engel bize gelmeden

Yarası bizim yara neden sarmadım deme?

(<https://www.antoloji.com/engelliler-haftasi-2-siiri/>, erişim tarihi: 15.08.2018)

Bu yapıdaki *sırtın* unsurunun ikileme yoluyla *sırtın sırtın* şeklinde kullanımına rastlanılmamıştır.

5. SONUÇ

Bu çalışmaya konu olan *gerisin geri*, *arkasın geri*, *ardın geri*, *götün geri*, *kıçın geri*, *sırtın geri* yapılarının biçimbilgisel-işlevsel/anlamsal çözümlemesi hayli güç görünmektedir. Bilhassa yapı içerisinde yer alan *-n*'nin işlevi ile son unsur olan *geri*'nin niteliğini belirlemek, yapıyı farklı açılardan analiz etmekle mümkündür. Bu bağlamda, yapıdaki *geri* unsurunun *-GARU* ekinin bir kalıntısı olarak değerlendirilmesi, bu yapının anlamsal özelliklerinden bazıları ve şekillenışı yönüyle mümkün ve geçerli görünse de, ekin Türkiye Türkçesinde beklenen şeklinin sağlanamaması, ses uyumlarına aykırı davranması ve işlevsellik/işleklilik taşımaması sebepleriyle mümkün olamamaktadır. Ayrıca ekin bu şekliyle Eski Türkçe döneminden Türkiye Türkçesine kesintisiz olarak korunması durumu da söz konusu değildir. Diğer bir ifadeyle, ara dönemlerde ekin ilk şekliyle korunduğuna ve kullanıldığına, bu şekliyle işlevsellik taşıdığına dair herhangi bir yazılı veri bulunmamaktadır. Bu da, ekin ilk dönemlerden sonra işlevini kaybedip işlekliliğini yitirdiğine ve yeni yapıları ortaya çıkarma potansiyelini kaybettiğine işaret etmektedir.

Örnek bağlamlardan ve anlamsal çıkarımlardan hareketle, incelenen yapılar içerisindeki -n'nin arkaik, işlevini kısmen kaybetmiş ve donuklaşmış, dolayısıyla baskın durumda bulunmayan bir araç durumu eki niteliğini taşıdığını, *geri*'nin ise [geri, arka, sırt; tekrar] anlambirimlerini barındıran sözlüksel unsur durumunda bulunduğu belirtilmelidir. Bununla birlikte, ilgili yapılar bir bütün olarak edat öbeği şeklinde tanımlanmalı ve buna bağlı olarak da, yapıların ikinci kısmında konumlanan ve Türkçenin dilbilgisi kitaplarında, ayrıca Türkçe Sözlük'te isim, sıfat, zarf ve ünlem işlevleriyle verilen *geri* sözcüğü bunların yanı sıra edat işleviyle de tanımlanmalı, edatlar arasında değerlendirilmelidir. Dolayısıyla *geri* sözlükbirimi bir edat olarak kullanım alanını genişleterek işlevsel bir görünüm kazanmakta ve ilgili yapılar içerisinde bu işlevi yönüyle adeta bir *tek örnek (hapax legomenon)* olarak [geri, arka] anlambirimciklerini barındıran sözlüksel unsurlarla beraber edat öbeği olarak kullanım sahası bulunmaktadır. Bunda hareketle de, ilgili yapılara Türkçenin sözdizimini konu alan çalışmalar içerisinde *edat öbekleri* bahsinde yer verilmelidir.

Bunun yanı sıra, TS'de ilgili yapılardan sadece *gerisin geri* tanımlanmıştır. Diğerleri ise tanımlanmış ve tanıklanmış değildir. İlgili yapıların tamamında özerk anlam ortaya çıkması durumu ve farklılaşmalar söz konusu olduğu için bu yapılar da TS'de tanımlanmalıdır. Ayrıca, *gerisin geri* madde başının iki tanımına ilaveten üçüncü bir tanımlama olarak da, örnek bağlamlar göz önünde bulundurularak 'hemen ardından, sonrasında, takiben' vb. anlamları eklenmelidir.

KISALTMALAR

AA=Akca, H. (2012). *Ankara İli Ağızları*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

AD=Çavuşoğlu, M. (1979). *Amrî - Divan Tenkidli Basım*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

AnA=Erdem, G. (2014). *Anamur ve Yöresi Ağızları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

BA=Mutlu, H. K. (2008). *Balıkesir İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler, Ankara.

BD=London, J. (2004). *Beyaz Diş*, İstanbul: Oda Yayınları.

ÇA=Aydoğdu, Ö. (2011). *Çankırı İli ve Yöresi Ağızları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

DK=Ergin, M. (1989). *Dede Korkut Kitabı I: Giriş-Metin-Faksimile*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

DS=Komisyon (1972). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü VI (G)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

EA=Gemalmaz, E. (1995). *Erzurum İli Ağızları. İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KA=Özkaya, H. (2013). *Kırklareli İli Ağızları Söz Varlığı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

KaA=Acar, E. (2012). *Kastamonu ve Yöresi Ağızları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

KE=Yılmaz, E, Demir, N. ve Küçük, M. (2013). *Kıssa-ı Enbiya, Türk Dil Kurumu Nüshası, İnceleme, Metin, Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KP=Batur, E. (2000). *Kurşunkalem Portreler*, İstanbul: Sel Yayıncılık.

KY=Karahana, L. (1994). *Erzurumlu Darîr Kıssa-i Yûsuf*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

OA=Demir, N. (2001). *Ordu İli ve Yöresi Ağızları, İnceleme-Metinler-Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Si=Yeğinoğlu, N. (2013). *Sitem*, İstanbul: Can Yayınları.

SN=Demir, N. ve Erdem, M. D. (2007). *Ebü'l-Hayr-ı Rumî, Saltık-nâme*, Ankara: Destan Yayınları.

TaS-I=Tarama Sözlüğü I (A-B) (1995). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

TaS-IV=Tarama Sözlüğü IV (K-N) (1996). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

TS=Türkçe Sözlük (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KAYNAKÇA

- Alimov, R. (2011). Eski Türkçe +GARU ve Kırgızcadaki Kalıntısı. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 8(4), 92-107.
- Aydın, E. (2017). *Orhon Yazıtları: Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre Thirteenth-century Turkish*, London: Oxford University Press.
- Deer, W. (1730). *Compendiosum Lexicon Latino-Turcico-Germanicum*, Leipzig.
- Duran, S. (1956). Türkçede Cihet ve Mekân Gösteren Ek ve Sözcükler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 1-110.
- Erdal, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic*, Leiden/Boston: Brill.
- Erdem, M. (2012). Yön Ekleri: Çekim ve Türetim Özellikleri Bakımından Tarihsel Bir Değerlendirme. *Prof. Dr. Mine Mengi adına Türkoloji Sempozyumu (20-22 Ekim 2011) Bildirileri*, Adana: Çukurova Üniversitesi, 624-632.
- Ergin, M. (1998). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Erikson, J. A. (2002). On the Origin of the Directive Case in Turkic, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 55(4), 403-411.
- Gülsevin, G. (1990). Eski Anadolu (Türkiye) Türkçesinde 3. Kişi İyelik Ekinin Özel Kullanılışı. *Türk Dili*, 466, 187-190.
- Gülsevin, G. (1997). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hünerli, B. (2012). Türkiye Türkçesi Ağzlarında "keri (geri)" Sözcüğünün Eskicil Bir Kullanımı. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7(2), 597-604.
- Kornfilt, J.. (1997). *Turkish (Descriptive Grammars)*, London: Routledge.
- Kunduracı, A. (2013). *Turkish noun-noun compounds: A process-based paradigmatic account*, PhD Dissertation, University of Calgary.
- Pekacar, Ç. ve Erdem Uçar, F. M. (2012). Nevşehir ve Diğer Anadolu Ağzlarında Fiillerin Teklik 3. Şahıs Çekimlerinde /n/ Sesi. *I. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri*, Nevşehir: Nevşehir Üniversitesi Yayınları, 225-235.
- Özdemir, H. (2014). III. Teklik Kişi İyelik Eki +(s)I ve Zamir n'si Üzerine Bir Değerlendirme Denemesi. *Dil Araştırmaları*, 14, 137-145.
- Şahin, H. (2011). *Eski Anadolu Türkçesi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tekin, T. (2003). *Orhon Türkçesi Grameri, (Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 9)*, İstanbul: Kitap Matbaası.
- Ünal, O. (2019). Türkçe Üçüncü Tekil Şahıs İyelik Ekinin ve Pronominal /n/ Sesinin Kökeni Üzerine. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 64, 47-69.
- Yalçın, S. K. (2016). "Geri" Sözcüğünün Etimolojisi Üzerine Bir Değerlendirme. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 56, 767-774.
- Yüceol Özezen, M. (2008). Türkiye Türkçesinde +A ve -A Ekli Zarflar Üzerine. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(2), 329-344.

EXTENDED SUMMARY

Purpose

The morpheme *-GARU* will be evaluated in the present study, both for its areas of usage and functions. Thereafter, the constructions such as *gerisin geri*, *arkasın geri*, *ardın geri*, *götün geri*, *kıçın geri*, *sırtın geri* that can be found in Modern Turkish and its dialects will be examined regarding their structural and semantic properties. Thereafter, the constituent *geri* will be studied in the related structural pattern which produces adverbial outputs, as well as the lexical item having semantic contents [back, backward, rear], *-(s)X* which is mostly considered third person possessive suffix and concatenates with ambiguous *-n*. It will be argued, whether the constituent *geri* is a remnant of the Old Turkic suffix *-GARU* or expanded as a postposition or it has a different quality.

Methodology

The constructions which carry the aforementioned *-(s)Xn geri* pattern such as *gerisin geri*, *arkasın geri*, *ardın geri*, *götün geri*, *kıçın geri* and *sırtın geri* will be analyzed both from semantic and structural perspectives and the constituent *geri* will be evaluated first as a grammatical item then as a lexical item through relevant contexts. Actual usage examples of these structures in Modern Turkish and its dialects will be scanned over monographies, literary works, corpora and online sources, and their semantic and formational characteristics will be sorted out and analyzed.

Findings

Several variations can be attested between historical and modern variants of Turkic when the case category and markers associated to this category are compared from the very beginning, such as when Orkhon Turkic, the period that first written records of Turkic can be found in is compared to the following period, that is Old Uighur. One of such differentiations is the presence or absence of the mostly controversial directive suffix *-GARU*, which produces adverbial outputs on syntactic grounds by providing [towards, heading to] sense when attached to a noun and expresses directive/orientation. This is a significant variance on the case system between Old Turkic and the following periods and modern variants. In the following periods, utilization of the suffix was limited, and its functionality and productivity had almost been ceased. However, the suffix can be found in in some fossilized lexical items preserving its functions to a degree in modern Turkic variants and there is no consensus among scholars on the origin and the proper functions of the suffix at all.

The morpho-syntactic pattern *-(s)Xn geri* which is attached to the lexical items such as *geri*, *sirt*, *art*, *göt*, *kıç* that contain the senses [back, backward, rear] can be observed mostly in colloquial Turkish, as well as in its dialects. The mentioned pattern provides a directive sense 'heading backwards, heading the original direction' etc. as well as acting as a postpositional phrase comprising 'towards' sense. This pattern is generally used with verbs which express intraterminal orientation such as *git-* 'to go', *dön-* 'to return', *koş-* 'to run' or *yürü-* 'to walk' and indicates adverbial relation. It can occasionally denote repetition of the verbal content. However, there is a vagueness on the constituent *geri* whether it is a remnant of the archaic directive suffix *-GARU* or it is a lexical item assigned and qualified as a postposition.

Conclusion and Discussion

The morphological-functional/semantic analyses of the mentioned pattern exhibit a difficult task. Especially, designating the function of *-n* and the last constituent *geri* in the pattern is possible by analyses from different aspects. Considering the sample contexts and semantic implications, the *-n* element in the pattern can be evaluated as a fossilized and partly vestigial instrumental marker. It seems possible to evaluate the constituent *geri* in the pattern as a remnant of the suffix *-GARU* when taking the semantic and formational aspects into consideration but since it does not provide the expected form which is *-ArI* in Modern Turkish and its dialects and due to the inharmoniousness from the phonological viewpoint, as well as not providing productivity and functionality in the current aspect, it simply cannot be a successor of the ancient suffix. In addition to this, no written records are present for the time from mid-periods/stages such as Old Anatolian Turkic or Ottoman which are predecessor of Modern Turkish and its dialects. Accordingly, *geri* the most prominent constituent in the pattern conveys a postpositional function by attaching to the lexical items carrying

the same semantic content intensifying the sense. Henceforth the lexical item *geri* which is defined as a noun, an adjective, an adverb and an interjection depending on its context in Turkish grammars and dictionaries should be defined also as a postposition. Thereby *geri* can constitute postpositional phrases.